

Mövzu 3: Kiçik biznesin təşkili və müasir inkişaf tendensiyaları

Plan:

- 6.1. Kiçik biznesin mahiyyəti və müəyyən edilməsi meyarları .
- 6.2. Kiçik biznesin təşkili xüsusiyyətləri
- 6.3. Kiçik biznesin müasir vəziyyəti və inkişaf perspektivləri .
- 6.4. Azərbaycanda kiçik biznesin rəqabətqabiliyyətliliyi

6.1. Kiçik biznesin mahiyyəti və müəyyən edilməsi meyarları

Bazar iqtisadiyyatının mühüm tərkib hissəsi olan sahibkarlıq hər seydən əvvəl kiçik biznesdə təzahür edir. Kiçik biznes istehlak bazarında rəqabət mühitinin yaradılmasına, ümumi milli məhsulun artım tempinə, strukturuna və keyfiyyətinə təsir göstərir.

Bazar prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərən yeni iqtisadi sistemi formalasdırmaq istiqamətində tənzimləyici siyasət aaparan hökumətimiz kiçik biznesin təsəkkülü və inkisafı ilə bağlı bir çox məqsədyönlü və sistemli tədbirlər həyata keçirir. Lakin bu sahədə hələ də bir sıra problemlər qalmaqda davam edir. Bununla yanası kiçik biznesin səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün dövlətin strateji siyasəti davamlı olmalı, düzgün müəyyənləndirilm əli, təsərrüfat fəaliyyəti ilə məsgul olan sahibkarlar arasında bas verə biləcək inhisarçılıq meyilləri bazar prinsipləri əsasında aradan qaldırmalı, haqsız rəqabətin qarşısının alınması və aradan qaldırılması tədbirləri ön plana çəkilməlidir.

Adından göründüyü kimi “kiçik biznes” bazar iqtisadiyyatının subyektləri tərəfindən həyata keçirilən sahibkarlıq fəaliyyətidir.

Sahibkarlıq iqtisadi fəaliyyətdir. Müasir dövrdə sahibkarlıq insan cəmiyyətinin iqtisadi həyatının bütün sahələrində özünü büruzə verir. İqtisadi fikirlərin inkisafında olan dəyisikliklərin arasdırılması göstərir ki, sahibkarlıq haqqındakı düşüncələr bu fəaliyyət istiqamətinin təkamülünü xarakterizə edir. Məhz bu prosesin müasir dövrdə aktuallasması sahibkarlığın çağdaş iqtisadiyyatın inkisafında əsas amillərdən biri olduğunu sübuta yetirir.

Dünya təcrübəsindən məlum olduğu kimi kiçik müəssisələr bir çox hallarda işçi heyətinin orta sayı ilə müəyyən olunur. Bununla belə bəzi ədəbiyyatlarda bu iqtisadi subyektlər kiçik bir qrupun iqtisadi fəaliyyəti kimi də basa düşülür. Ümumilikdə isə əsaslı olaraq iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan kiçik kateqoriyasına aid olan subyektləri işçi heyəti, nizamnamə kapitalı, aktivlərin böyüklüyü və dövriyyənin həcmi göstəricilərinə uyğun olaraq, müəyyən edilirlər. Lakin valyutaların dönərliyində baş verən dəyişikliklər və bir sıra digər səbəblərdən dolayı bölgünün işçilərin sayına görə aparılması daha məqsədəuyğun hesab olunmuşdur.

Qeyd edək ki, biznesin tiplərə bölünməsindəki meyarları hər bir ölkə və ya beynəlxalq təşkilat özünün müstəqil təsbitləri əsasında müəyyənləsdirir. Məsələn, Dünya Bankı tərəfindən hazırlanan hesabatlarda ölkələrdəki inkisaf səviyyəsi üzrə müqayisələr aparılan zaman işçilərinin sayı 50 nəfərədək olan müəssisələr kiçik tipli sahibkarlıq subyektlərinə samil edilirlər. Avropa Surası hesabatlarına istinadən isə 1 yanvar 1995-ci ilin məlumatına əsasən Avropa Surasında kiçik müəssisələr aşağıdakı bölgüyə uyğun olaraq müəyyənləsdirilirdi. İşçilərinin sayı 50 nəfər, illik dövriyyəsi 4 mln. evro; balansın məbləği minimum 2 mln. evro olanlar kiçik müəssisələr. AS-də bu göstəricilərdən əlavə digər şərtlər daxilində də kiçik müəssisələri müəyyən etmək olur. Avropa Surasının komissiyasının təklifinə əsasən kiçik müəssisələrin aşağıdakı bölgülər üzrə müəyyən olunması irəli sürülmüşdür. Buna əsasən kiçik müəssisələr işçilərin sayı 100 nəfəri ötən, əsas kapitalın məbləği 75 evro olanlar hesab edilirdi. Onu da nəzərə almalıyıq ki, hər hansı bir böyük firmanın, müəssisənin nizamnamə kapitalında yeri 1/3 həddi keçməməlidir. Bununla belə AS komissiyasında müəssisələri mikro və xırda tipli sahibkarlıq subyektlərinə bölərək, qeyd edilir ki, mikro qrupa aid edilən təşkilatlarda işləyənlərin sayı 10 nəfərə qədər olmalıdır. Aydındır ki, bu tipli müəssisələr şəxsi və ev təsərrüfatlarından ibarət olmaqla, sənətkarlıq xidmət sahələrini əhatə edir. Həmçinin AS komissiyası xırda müəssisələrə işçilərinin sayı 10 nəfər ilə 99 nəfər arasında dəyişən təsərrüfat subyektlərini aid edir.

Azərbaycanda kiçik sahibkarlıq subyektləri işçilərinin sayı və illik dövriyyəsi göstəriciləri müəyyənəndirilir.

Belə ki, bu meyarlar aşağıdakı kimi formalasdırılır:

- sənaye və tikintidə 40 nəfərdən və illik dövriyyəsi 200 min manatdan;
- ənd təsərrüfatında 15 nəfərdən və illik dövriyyəsi 100 min manatdan;
- topdansatış ticarət müəssisələrində 10 nəfərdən və illik dövriyyəsi 300 min manatdan;
- iqtisadiyyatın digər sahələrində 5 nəfərdən və illik dövriyyəsi 100min manatdan az olan kiçik sahibkarlıq subyektləri.

Müəssisələrin həcmi bu və ya digər sahənin xüsusiyyətindən, onun texnoloji vəziyyətindən, fəaliyyət sahəsinin səmərəliliyindən asılıdır. Elə sahələr vardır ki, onlar yüksək kapital və əmək tutumuna, istehsala malik olur. Ona görə də böyük həcmli müəssisələrin yaradılması nisbətən az səmərəlidir.

Kiçik biznesin səmərəli fəaliyyət göstərməsi imkanları iri istehsalla müqayisədə bir sıra üstünlüklərə malikdir. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

- 1) yerli bazarlara məsafə baxımından yaxınlıq;
- 2) istehlakçıların (müştərilərin) tələbatlarına maksimum uyğunlaşma;
- 3) iri firmalar üçün əlverişli olmayan xırda parti-yalarla məhsul istehsalı;
- 4) idarəetmədə paralel səviyyələrin ixtisar edilməsi və s. fəaliyyətinin genişləndirilməsi iqtisadiyyatın sağlamlaşdırılması üçün əlverişli şərait yaradır, yəni

- sağlam rəqabət mühiti yaradır;
- əlavə iş yerlərinin açılmasına səbəb olur;
- struktur yenidənqurulmasını təkmilləşdirir;
- istehlak sektorunun genişləndirilməsini təmin edir;
- tələbatçılar sektoru genişləndirilir;
- bazar mallar və xidmətlərlə zənginləşir;
- ixrac imkanları genişləndirilir;
- yerli xammal resurslarından səmərəli istifadə edilməsinə şərait yaradır; əmək tutumlu sahələrin genişləndirilməsi, əhəlinin sahibkarlıq fəaliyyətinə cəlb edilməsi

istehsal güclərindən maksimum istifadə olunması kiçik müəssisələrin yaradılmasını zəruri edir. Ümumiyyətlə, kiçik biznesin inkişaf etdirilməsi iqtisadiyyatın möhkəmliyinin təməlidir. Bir çox tədqiqatçıların fikrincə, bazar iqtisadiyyatı sistemində keçən ölkələrdə kiçik biznesin inkişafı həmin dövlətlərdə yeni iqtisadiyyata inteqrasiya prosesini sürətləndirir.

Bundan başqa kiçik biznesin digər sosial-iqtisada əhəmiyyəti vardır:

- yerli təsərrüfat sferasına tez uyğunlaşma qabiliyyəti;
- kiçik sahibkarlığın böyük azadlığa malik olması;
- qəbul edilmiş qərarların cəld və yüksək operativliklə həyata keçirilməsi;
- iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan zaman idarəetmə və istehsal xərclərinin aşağı olması;
- şəxsin öz ideya və fikirlərini həyata keçirmək imkanlarının geniş olması;
- ilkin kapitala tələbatın aşağı olması;
- müştərilərin tələbatlarına uyğun olaraq məhsulun forma və keyfiyyətində tez bir zamanda dəyişikliyin edilməsi imkanlarının olması;
- şəxsi (sahibkar) kapitalın daha geniş dövriyyəsi.

Sahibkara məxsus kiçik müəssisəsinin spesifik çətinlikləri də vardır. Məsələn; müəssisəni quran şəxsin bilik və bacarığı, fəaliyyət göstərdiyi sahədə təcrübə və qabiliyyəti aşağı səviyyədə ola bilər. Odur ki, o, başqalarının (mütəxəssis, idarəedici) bilik və bacarıqlarından gərəqli istifadə etmədikdə iflasa uğrayar və ya zərərlə üzlənər. Belə müəssisələrdə işləyənlər ümumi qazancdan əlavə pay almaq imkanından da məhrum qalırlar. Odur ki, onların imkanları məhdud olduğundan fəaliyyət dairələrini təkmilləşdirməkdə, genişləndirməkdə və daha məhsuldar çalışmaqda maraqlı olurlar. Tək şəxsin müəssisəsi, bir şəxsin sərmayəsi ilə yaradıldığından onun həcmi də məhdud olur. Kredit almaq imkanı məhdudlaşır, ala bilsə də, yüksək faizlə almalı olur və aldığı qaytarmaq imkanı da müəssisənin qazancı qarşısında çətinliklər törədir. Belə müəssisələr uzunömürlü olurlar. Çünki bütün ixtiyar sahibinin bir şəxs olması üzündən onun dünyasını dəyişməsi və ya müəyyən səbəblər üzündən işini davam etdirə bilməməsi, bu cür müəssisələrin fəaliyyətinə son qoyur. Əstər işçiləri, istər mal göndərənlər və istərsə

də mal alanlarla əlaqədə məsuliyyəti bir şəxs daşıyır. Bütün baş verə biləcək müqavilə, cavabdehlik və iddialara bir nəfər bütün varidatı ilə cavab verməli olur. Qazancın bir nəfərdə toplanması və onun paylanılan qazancdan daha irihəcmli olması ortaqlı müəssisələrə nisbətən belə müəssisələrdə gəlir vergisinin ödənilməsinin yüksək olmasına gətirib çıxarır.

6.2. Kiçik biznesin təşkili xüsusiyyətləri

Kiçik biznes strukturları ilk növbədə müəssisə və birliklərin tərkibindən struktur və istehsal vahidlərinin, eləcə də istehsal bölmələrinin ayrılması, digər hallarda isə səhm qoyulması əsasında yaradıla bilər. Bazar münasibətlərinə keçildiyi və bazar infrastrukturunun yaradıldığı müasir şəraitdə axırıncı yol daha optimal hesab edilir. Kiçik biznes dövlət, ictimai kooperativ müəssisələrlə, xüsusi şəxslərə, həmçinin mülkiyyətin digər formalarına əsaslanan təşkilatlarla birlikdə təsis edilə bilər. Biznesin hər hansı formasının inkişafı əsas etibarilə iki şərtədən: bütünlüklə ölkədəki və onun regionlarındakı daxili iqtisadi şəraitdən və konkret sahibkarın təsərrüfat məqsədlərini reallaşdırmaq üçün öz hüquqlarından istifadə etməsi imkanlarından asılıdır. Bu amillər daha əhəmiyyətli dərəcədə mikro iqtisadiyyatın inkişafına təsir göstərir. Belə ki, konkret şəraitdə bu amillərin bazar konyukturasına və qəbul edilmiş idarəetmə qərarlarının son nəticəsinə təsiri çox böyükdür. Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində iqtisadi-sosial problemlərin həlli inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasında da iri müəssisələrlə yanaşı kiçik biznesin inkişafı ilə bağlıdır və bunların iqtisadiyyatda öz yeri və rolu vardır. Kiçik biznesin ölkə iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrində özünəməxsus yer tutması ilk növbədə müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkədə başlanan demokratikləşmə prosesinin və bazar münasibətlərinin inkişafının, iqtisadiyyatın transformasiyasının real nəticəsidir.

Kiçik biznes subyektləri də öz növbəsində həm respublikanın daxili bazarlarının əmtəə və xidmətlərlə zənginləşməsində, inhisarçılığın ləğv edilməsində, bütün sahələrdə rəqabətin dərinləşməsində, təşəbbüskar insanların

yaradıcılığının üzə çıxmasında, mövcud əmək və material ehtiyatlarının təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb olunmasında və əhalinin tələbatının optimal ödə-nilməsində mühüm rol oynayırlar. Eyni zamanda, kiçik biznes ölkənin bazar münasibətlərinə keçməsinə və bazar mexanizminin təkmilləşdirilməsində, istehsalçılarla istehlakçılar arasında birbaşa iqtisadi əlaqələrin qurulmasında, keçid dövründə yaranmış əhalinin məşğulluq problemlərinin həll edilməsində, əhalinin gəlirlərinin və alıcılıq qabiliyyətinin artırılmasında böyük əhəmiyyət kəsb edirlər. Xüsusilə, kiçik müəssisələrin ümumi daxili məhsulda, məşğulluqda və s. payı əsas götürülür. Kiçik biznes subyektlərinin sayının sahələr üzrə artması ilk növbədə ölkədə iqtisadi islahatların aparılması, istehsalın texnoloji və idarəetmə strukturunun yenidən qurulması ilə əlaqədardır. Bu da öz növbəsində kiçik həcmli istehsal müəssisələrinin inkişafını sürətləndirir və əlavə iş qüvvəsini istehsala cəlb edir. Həmçinin iri müəssisələrin strukturunun dəyişməsi nəticəsində sexlər və filiallar müstəqil istehsal vahidlərinə çevrilirlər ki, bu da xırda partiyalarla kiçik seriyalı məhsul istehsalçılarının sayını və rolunu xeyli artırır. Bununla belə ölkədə biznes fəaliyyətinin inkişafı əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində və pul gəlirlərinin artırılmasında mühüm rol oynayır. Hazırda istehsal münasibətlərində baş verən sürətli dəyişikliklər, əhalinin maddi və mənəvi tələbatının daim artması və istehsalın fasiləsizliyinin təmin olunması biznes fəaliyyətinin inkişafına əlverişli şərait yaradılmasını zəruri edən məsələlərdən biridir. Uzun illər bazar münasibətləri şəraitində fəaliyyət göstərən bir sıra inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, kiçik biznesin inkişafı və sağlam rəqabətin formalaşması yoxsulluğun azaldılmasında mühüm rol oynayır. Bazar münasibətlərinə keçidin ilk illərində müəyyən çətinliklərlə üzləşən Azərbaycan Respublikasında da yoxsulluq yüksək həddə çatmış və az bir vaxtda əhalinin 90 faizdən çoxunun pul gəlirləri minimum istehlak səbətinin dəyərindən xeyli dərəcədə aşağı olmuşdur. Lakin son illər ölkəmizdə kiçik və orta sahibkarlığın formalaşması və inkişafında nəzərə çarpacaq irəliləyişlər hər şeydən əvvəl, özünü əhalinin məşğulluğunun və pul gəlirlərinin strukturunda baş verən dəyişikliklərdə göstərməyə başlamışdır. Azərbaycan Respublikası hökuməti tərəfindən «2003-2005-ci illər üçün yoxsulluğun

azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı» təsdiq edilmiş və həmin sənəddə бизнесин inkişaf etdirilməsi dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi müəyyənləşdirilmişdir. Aparılan düzgün dövlət siyasəti nəticəsində ölkədə yoxsulluğun səviyyəsi 2003-cü ildəki 49 faizdən 2006-cı ildə 29 faizə enmişdir. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2008-ci il üzrə illik hesabatında isə yoxsulluğun həddi 19 faiz göstərilmişdir. Belə ki, rayonlarda iş yerlərinin az olması ucbatından əhali Bakıya və Sumqayıt şəhərlərinə axışır. Bu da öz növbəsində həmin şəhərlərdə demoqrafik və sosial-iqtisadi problemlərin artmasına gətirib çıxarır. Amma kiçik biznesin inkişaf etdirilməsi sosialgərginliyin aşağı düşməsinə səbəb olur.

Kiçik biznes, həmçinin regionların iqtisadi inkişafına imkan yaradaraq, paytaxt ilə regionlar arasında mövcud olan qeyri-bərabərliyin yumşaldılmasına gətirib çıxarır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 11 fevral tarixli fərmanı ilə «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)» qəbul edilmişdir. Bu proqram keçid iqtisadiyyatı şəraitində ölkənin bütün ərazisində işgüzar mühitin yaranmasına, investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılmasına, qeyri-neft sektorunun inkişafına, məşğulluğun artırılmasına, yoxsulluğun azaldılmasına və uzun-müddətli iqtisadi artımın təmin edilməsinə yönəldilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan dövlətinin sosial-iqtisadi siyasətinin başlıca məqsədi orta və uzunmüddətli prioritetlərə uyğun olaraq ölkənin, o cümlədən onun ayrı-ayrı rayonları üzrə əhalinin həyat səviyyəsinin ardıcıl şəkildə yüksəltmək, yoxsulluğu və sosial bərabərsizliyi azaltmaq, iqtisadi artım tempini saxlamaqdan ibarətdir. Bu proqramın qarşısında duran əsas vəzifə ölkə əhalisinin məşğulluğunu artırmaq məqsədilə beş il ərzində 600 min əlavə iş yerlərinə açılması olmuşdur. Proqram çərçivəsində regionlarda çoxlu sayda kiçik və orta ölçülü müəssisələr tikilib istismara buraxılmış və mövcud müəssisələrin fəaliyyəti bərpa olunmuşdur ki, nəticədə 730 mindən çox yeni iş yerləri açılmışdır.

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən kiçik müəssisələrin sayı 2008-ci ildə 2000-ci ilə nisbətən 1,7 dəfə azaldığı halda, onlarda çalışan işçilərin sayı 1,7 dəfə, orta aylıq əmək haqqı 4,1 dəfə və məhsulun (işlərin, xidmətlərin) həcmi 3,7 dəfə

artmışdır. Təcrübə göstərir ki, son dövrlər sahibkarlığın inkişafı fərdi və özəl sahələrdə daha çox tərəqqiyə səbəb olmuşdur. Belə ki, iqtisadiyyatın müxtəlif sferalarında kiçik biznesin inkişafı nəticəsində respublikamızda işsizliyin səviyyəsinin aşağı salınmasına və məşğulluğun artırılmasına nail olunmuşdur. Bu faktor bazar iqtisadiyyatının ölkədə dayaqlarının möhkəmlənməsi ilə əlaqədar texnoloji və istehsal baxımından yaxşı formalaşmış müəssisələrin meydana qalmasını, digərlərinin isə tədricən aradan çıxmasını sü-butə yetirən göstəricidir.

Digər bir fakt xarici və müştərək müəssisələrlə bağlı göstərici özünü qabarıq şəkildə göstərməkdədir. Belə ki, xarici və müştərək müəssisələrin sayı 1997-1998-ci illərdə ən yüksək artım tempinə çatmış, növbəti illərdə azalması meyili müşahidə olunur. Çoxları bunu ölkə iqtisadiyyatına xarici investorların marağının azalması kimi qeyd etmişlər. Ancaq, əslində bu heç də belə deyil. Belə ki, həmin illərdə və sonrakı dövrlərdə aparılan iqtisadi siyasətin nəticəsi olaraq ölkəmizə çoxlu sayda xarici investisiyalı şirkətlər gəlmişlər. Ancaq onu da qeyd edək ki, xarici kapital əsasında yaradılan müəssisələrin Azərbaycanda keçid dövrlərdə çoxalması ilk baxışdan yaxşı görünə bilər, əslində öz daxilində mənfi nüansları daşıyır. Belə ki, məhz xarici investisiyalı müəssisələrin Azərbaycanın daxili bazarında üstünlük təşkil etməsi onların idarəetmə imkanlarını genişləndirirdi. Həmçinin, belə vəziyyət yerli sahibkarlığın inkişafını ləngidərək milli işadamlarının oyundan kənarlaşmalarına gətirib çıxarmışdır. Milli biznesin inkişafında yaranmış problemlər müəssisənin formalaşdırılması və fəaliyyəti üçün kifayət qədər kapitalın olmaması, müasir texnika ilə silahlanma səviyyəsinin aşağı olması, heyətin səriştəsizliyi və idarəçiliyin beynəlxalq standartlara cavab verməməsi ilə əlaqədardır. 1998-ci ildən sonra respublikamızda xarici və müştərək müəssisələrin sayı xeyli azalmışdır. Əksinə, bu illər ərzində işçilərin sayı və məhsulun həcmi artmışdır. Bu da ona dəlalət edir ki, həmin müəssisələr külli miqdarda investisiya qoyaraq həm işçilərinin sayını artırmışlar və həm də ən müasir avadanlıqlar quraşdırmaqla, geniş həcmdə iş və xidmətlər göstərmək imkanı əldə etmişlər. Məhz belə bir geniş imkanların yerli sahibkarların əlində olmaması ucbatından onların statistik göstəricilərinin kəmiyyət tərəfinin keyfiyyət tərəfinə nisbətən daha

intensiv inkişaf etməsinə səbəb olmuşdur. Bütün bu dəyişikliklər ölkədə aparılan iqtisadi siyasətin müsbət təzahür-lərindən biridir. Həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində ötən illərdə ölkə iqtisadiyyatında və onun əsasını təşkil edən бизнесин inkişafı sahəsində müşahidə edilən müsbət dəyişikliklərin davamı ilə səciyyələnmiş pozitiv meyillər daha qabarıq şəkildə özünü göstərmiş, keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermişdir. Belə ki, ÜDM-nin tərkibində qeyri-dövlət bölməsinin payı 82 faizə çatmışdır. Bununla bərabər, əhalinin yaşayış səviyyəsi yaxşılaşmaqda davam etmişdir.

6.3. Kiçik biznesin müasir vəziyyəti və inkişaf perspektivləri

Kiçik biznesin müəssisələri yerli bazarı çox yaxşı tanıyırlar və hətta ayrı-ayrı müştərilərin sifarişlərinə əsasən xırda partiyalarla məhsullar da istehsal edirlər. Kiçik və orta ölçülü müəssisələr bir çox ölkələrdə iri şirkətlərə nisbətən həm saylarına görə, həm də göstərilən xidmət və istehsal edilən məhsullarına görə dominant mövqe tuturlar. Кичик сәцибкарлар istehsala əlavə ictimai əməyi cəlb edirlər ki, bu da milli gəlirin artmasına və yeni dəyərin yaranmasına gətirib çıxarır. Dünya təcrübəsi göstərir ki, kiçik бизнес fəaliyyətinin genişləndirilməsi aşağıda sadalanan problemlərin həllinə müsbət təsir göstərir:

- 1) Əhalinin mallara və xidmətlərə olan tələbatının yüksək səviyyədə ödənilməsi üçün azad rəqabət mexanizminin işə düşməsi;
- 2) Məhsulun, xidmətin və işin çeşidinin və keyfiyyətinin artırılması;
- 3) Məhsul və xidmətlərin konkret müştərilərə yönəldilməsi;
- 4) İqtisadiyyatın strukturunun yenidənqurulmasına təsiri;
- 5) Əhalinin şəxsi vəsaitinin istehsala cəlb edilməsi;
- 6) Yeni və əlavə iş yerlərinin təşkil olunması;
- 7) Şəxsiyyətin istedadının və yaradıcılıq qabiliyyətinin tam üzə çıxarılması;
- 8) Əhalinin müxtəlif qruplarının fəal işə cəlb olunması;
- 9) Fərdi sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi;
- 10) Elmi-texniki tərəqqinin inkişafı;
- 11) Yerli xammaldan istifadə edilməsi.

Kiçik müəssisələrin çətinlikləri sırasında olan sərmayə qıtlığı bu müəssisələri orta təsərrüfat subyektləri səviyyəsinə qədər yüksəlməyə imkan vermir. İstehsalı təşkil edib, inkişafa aparmaq üçün hər zaman kredit alma imkanları olmur, olsa da, banklar kiçik həcmli kreditləri yüksək faiz dərəcələri ilə verirlər. Yerli təbii sərvətlərdən tam və səmərəli istifadə etməkdə gücsüzdülər. Daha yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin işə cəlb olunması və ya hazırlanmasında geniş imkanlara malik deyillər. Kiçik müəssisələrdə, adətən sahibkar da, menecer də, işçilər də başqa sənət sahibləri olduqlarından və ya təcrübəsizliklərindən xətlər çox olur, müflisləşmə ehtimalı yüksəkdir. Kiçik müəssisələr xammal və materialları kiçik həcmdə aldıqlarından xammalı onlara ucuz vermirlər. Nəticədə buraxılan malın maya dəyəri yüksək olur. Bundan əlavə kiçik müəssisələrin səmərəliliyi son məhsulun istehsalı üçün zəruri olan yarımfabrikatların və. s. buraxılışında da özünü göstərir. Bütün bunlar isə cəmiyyətin iqtisadi həyatında kiçik müəssisələrin rolu və yerinin müəyyən edilməsinə kompleks yanaşmanın zəruriliyini əsaslandırmağa imkan verir. Xırda və orta müəssisələrin fəaliyyətinə əsaslanan kiçik sahibkarlığın çox böyük ehtiyat mənbələri mövcuddur. Kiçik biznesin inkişafı ilk növbədə onun maliyyə təminatı ilə şərtlənir. Dünya təcrübəsindən məlum olduğu kimi, kiçik biznesin formalaşması və inkişafı üçün lazım olan kapitalın əldə olunması həmişə aktual problem olmuşdur. Hər bir müəssisənin iqtisadi fəaliyyəti maliyyə vəsaitinin mövcudluğu ilə bağlıdır. Məhz buna görə də hər bir sahibkarlıq subyektinin əsas məqsədi öz maliyyə vəsaitlərinin həcmi artırmaqdır. Sahibkar öz fəaliyyətinin formalaşması və inkişafında daxili və xarici maliyyə mənbələrindən istifadə edir. Daxili maliyyə mənbələrinə dövlət büdcəsindən maliyyələşmə, əhali yığımları, müəssisələrin topladıqları vəsait, kommersiya bankları, investisiya fondları və şirkətləri, qeyri-dövlət pensiya fondları, sığorta şirkətlərinin vəsaitləri daxildir. Xarici maliyyə mənbələrinə isə xarici investisiyalar, xarici kredit və borclar aiddir. Qeyd edək ki, hal-hazırda kiçik biznesin əsas maliyyə mənbəyi kimi dövlət büdcəsindən sahibkarlığın inkişafına yönəldilmiş vəsaitlər çıxış edir. Məhz bunlara görə dövlətin sahibkarlığa köməyi, onun fəaliyyətində dəstək üçün büdcədən müəyyən məbləğdə vəsaitinin ayrılması olduqca vacibdir. Dövlət tərəfindən ayrılan

maliyyə yardımları qəbul olunmuş proqramlar çərçivəsində güzəştli kreditlər, subsidiyalar, kompensasiyalar, qrantlar, kreditlərə təminat verilməsi, lizinqin təşkili, sahibkarlara xidmət göstərən maliyyə-kredit qurumlarına stimullaşdırıcı tədbirlərin tətbiqi formsında həyata keçirilir.

Son illərdə respublikamızda kiçik biznesin inkişafına çoxşaxəli maliyyə köməyi sisteminin formalaşdırılması, maliyyə dəstəyinin reallaşdırılması mexanizmlərinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması istiqamətində tədbirlər həyata keçirilir. Bu məqsədlə 1993-cü ildən fəaliyyət göstərən Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu «Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığa dövlət köməyi Proqramı» və «Kiçik Sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu əsasında dövlət büdcəsindən kiçik sahibkarlığın inkişafına yönəldilən vəsaitin bölüşdürülməsi və istifadəsini təmin edir. Kiçik biznesin dövlət dəstəyi əsasında formalaşan maliyyə mənbələrindən biri də vergi güzəştləridir. Investisiyalaşdırılmış vergi kreditləri dedikdə sahibkarlıq müəssisələrinə gəlirə tətbiq edilən vergilər üzrə edilmiş güzəştlərin məcmusu başa düşülür. Həmin kreditlər yerli və regional vergilər üzrə 1 ildən 5 ilə qədər tətbiq edilə bilər. Vergi güzəştləri sahibkarlara aşağıdakı hallarda tətbiq edilir:

- Firma tərəfindən elmi-tədqiqat işlərinin və ya istehsalın yenidən təşkilinin həyata keçirildiyi hallarda. O cümlədən, əlillər üçün yeni iş yerlərinin

açılması və təbiətin mühafizəsi istiqamətində aparılan yenidənqurma işlərində də tətbiq oluna bilər;

- Firma tərəfindən innovasiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı.

Həmçinin, yeni xammal və materialların əldə edilməsi üçün müəssisəyə müasir texnikanın gətirilməsi halında da nəzərdə tutulur;

- Əgər, firma regionun inkişafı üçün və həmçinin əhalinin sosial vəziyyəti ilə bağlı xüsusi əhəmiyyətli işlər görürsə bu güzəştlərdən istifadə etmək hüququnu əldə etmiş olur. Investisiyalaşdırılmış vergi kreditləri firmanın ərizəsinə əsasən maliyyə təşkilatı ilə bağlanmış müqavilə əsasında verilir. Bundan başqa, sahibkarlığın maliyyə təminatının digər mənbələrindən biri də lizinqdır. Lizinq əsas vəsaitlərin əldə edilməsi üçün ən effektiv maliyyə-sənaye formasıdır.

Lizinq firmaya başqa firmanın vəsaitlərini pul: dövriyyəsində istifadəyə imkan verir. Belə ki, bu maliyyələşdirmə lizinq kompaniyası tərəfindən həyata keçirilərək, üçüncü tərəfə müəyyən müddətə istifadə üçün əmlakın icarəyə verilməsidir. Xüsusilə, lizinq çox zaman firmanın yeni texnika ilə təchizində həyata keçirilir. Kiçik biznesin investisiyalaşdırılmasında dövlətə məxsus mənbələrin rolu əhəmiyyətli olmaqla yanaşı xüsusi mülkiyyətə məxsus kapitaldan da istifadə edilməsi vacibdir. Ümumiyyətlə, Azərbaycanda kiçik biznesin inkişafında müəssisələrin xüsusi vəsaitlərindən (mənfəət və amortizasiya ayırmaları) istifadə səviyyəsi qənaətbəxş deyil. Xüsusi maliyyə mənbələrinə fərdi vəsaitlər, xüsusi mülkiyyətli müəssisələrin malik olduğu maliyyə resursları və cəlb edilmiş vəsaitlər, uzunmüddətli kreditlər, qiymətli kağızların buraxılmasından əldə edilən vəsaitlər aiddir. Müvafiq olaraq bazar iqtisadiyyatı inkişafı yolunu tutmuş Azərbaycanda rəqabətin təşəkkül tapmasını təmin edən vasitələrdən biri kimi kiçik biznes inkişaf etdirilməli, bunun üçün isə onların kapital təminatı məsələləri həll edilməlidir. Kiçik müəssisələr iqtisadi inkişafda əhalini işlə təmin etməyə şərait yaradır və işsizliyin qarşısını alaraq cəmiyyətin sosial-siyasi stabilliyini də təmin edib əhəmiyyətli rola malik olmağa çalışırlar. Eyni zamanda, kiçik müəssisələr iqtisadi böhran vaxtı kütləvi müflisləşməyə baxmayaraq daha elastik olmağa cəhd edərək iqtisadi çətinliklərə uyğunlaşaraq vəziyyətdən çıxırlar. Onlar bu dözümlülüyə iri müəssisələrin istehsalın azaldılması və işçilərin ixtisara salınması ilə deyil, əmək haqqını aşağı salaraq iş vaxtının uzadılması vasitəsilə nail olurlar. Qeyd etmək lazımdır ki, az gəlirlə fəaliyyət göstərmələri, keyfiyyətli məhsul buraxmaq və yüksək səmərəli istehsal yaratmaq cəhdi, kiçik biznes rəqabət mühitini formalaşdırır. Ona görə də, bəziləri rəqabət mübarizəsindən çıxaraq fəaliyyət göstərirlər və kiçik biznes sektoruna daxil olurlar. Məhz buna görə də, inkişaf etmiş ölkələrdə əmək məhsuldarlığını artıran rəqabət mübarizəsində qalib gələn, yerli əmtəəni həm daxili, həm də xarici bazalarda reallaşdıran kiçik biznesə böyük ümid bəsləyirlər. Kiçik biznes elmi-tədqiqat və təcrübi-konstruktor işlərində daha səmərəlidir. Kiçik biznesdə mikroprosessor, şəxsi kompyuter, interferon kimi mühüm yeniliklər yaradılmışdır. Kiçik biznes, eyni zamanda, riyazi təminat

vəsaitlərini aktiv və müvəffəqiyyətlə işləyib hazırlayırlar. Məsələn, ABŞ-ın iqtisadiyyatında fəaliyyət göstərən kiçik innovasiya firmalarının ixtira sahəsində yüksək səmərəyə malik olduğu göstərilir. Belə ki, kiçik firmalar iri müəssisələrə nisbətən bir nəfərin məşğulluğu hesabına 4 dəfə çox yenilik yaradır və bir mühəndisə və yaxud tədqiqatçıya isə iri müəssisələrdən 2 dəfə az xərc düşür. Elmi-texniki tərəqqini inkişaf etdirmək və onun nəticələrini müntəzəm olaraq istehsalat tətbiq etməkdə, yeni ideyalarını axtarıb tapmaq və onu işləyib hazırlamaqda, bu sahədə yeni texnologiyaları və ya vasitəçiliyi mənimsəməkdə istehsalat və yeni ideyalar, texnologiya və məhsul bazarını əla-qələndirməklə kiçik innovasiya müəssisələrinin iqtisadi və sosial əhəmiyyəti böyükdür.

Kiçik müəssisələr ölkənin ixracında böyük rol oynayıp, iqtisadi və sosial əhəmiyyətlik baxımından çox faydalıdır. Bununla yanaşı, kiçik müəssisələrin ölkənin ixracat məhsullarında payının artması sosial-iqtisadi problemlərin həll olunmasına, xüsusilə də yeni iş yerlərinin yaranmasına, xarici valyuta daxilolmaları hesabına ölkənin valyuta ehtiyatlarının artmasına və ən başlıcası isə inteqrasiya prosesinin güclənməsinə geniş imkanlar yaradır. Kiçik biznesin sosial-iqtisadi əhəmiyyəti bir də ondadır ki, onlar böyük çeviklik göstərərək bazar konyunkturasının dəyişməsinə tez uyğunlaşırlar. Bu da kiçik biznesin mobilliyini göstərir. Bu çevikliyi yaradan əsas səbəb onların kiçik ölçüdə olmalarıdır. Məhz buna görə də kiçik müəssisələr bazarda sərbəst hərəkət etməklə dəyişməkdə olan məhsul tələbatını öz üzərinə götürürlər. Kiçik biznesin yüksək səmərəliliyinin başlıca amili, onların məhsul istehsalı sahəsində və əmək vasitələrindən istifadədə dar ixtisaslaşmasıdır. Ona görə də, belə müəssisələr bir qayda olaraq məhdud sayda məhsul istehsal edir və eyni zamanda, dar ixtisaslaşmış avadanlıqlardan istifadə etməsi və yüksək məhsuldarlığı ilə fərqlənirlər ki, bu da qısa müddətdə istehsal texnologiyalarını dəyişməyə, bütövlükdə isə həm məhsul istehsalı prosesini, həm də əsas fondların təkrar istehsalı prosesini intensivləşdirməyə imkan verir. Bazar iqtisadiyyatı inkişafı yolunu tutmuş bütün ölkələrdə kiçik biznesin inkişaf etdirilməsi həmin dövlətlərdə sahibkarlığın inkişafı istiqamətində aparılan siyasətin uğurla nəticələnməsinə gətirib çıxarır. O cümlədən də, Azərbaycanda kiçik

biznesin daha da inkişaf etdirilməsi ölkəmizin iqtisadi artımında qeyri-neft sektorunun payının artırılmasına xidmət etmiş olar.

6.4. Azərbaycanca kiçik biznesin rəqabətqabiliyyətliliyi

Rəqabətqabiliyyətliliyi anlayışı öz inkişafına əmtəə mübadiləsinin formalaşması dövründə, ortaya belə mübadilənin iştirakçılardan hər biri üçün nə qədər faydalı olması haqda məsələ çıxdığı zamanı başlamışdır. Daha sonra bu faydanı artırmaq zərurəti və deməli, rəqabət üstünlüyü əldə etmək imkanı yaranmışdır. Rəqabət anlayışı ticarət sayəsində yaranmışdır və onunla qırılmaz şəkildə bağlıdır. Bu əlaqə bu gün də aktualdır, çünki ticarətdə iştirak etmək (əmtəə, müəssisə və ya ölkə üçün) rəqabət mübarizəsində iştirak etməyin çıxış nöqtəsidir, yalnız indi bu mübarizədə uğur daha geniş amillər dəsti ilə müəyyən olunur. Rəqabətqabiliyyətliliyi bazarda rəqabət mübarizəsini uğurla həyata keçirmək qabiliyyətliliyidir və rəqabətlə qırılmaz şəkildə bağlıdır. O, rəqabətin yarandığı yerdə və vaxtda ortaya çıxır və inkişaf edir. Bazar və rəqabət rəqabətqabiliyyətliliyini məhək daşlarıdır. Bu o deməkdir ki, rəqabət nə qədər qlobal xarakter əldə edərsə, bazarların sərhədləri nə qədər çox yuyulursa, əmtəə istehsalçıları üçün daima dəyişən şəraitdə uğurlu rəqabət mübarizəsini aparmaq bir o qədər çox əhəmiyyət kəsb etməyə başlayır. Müəssisənin rəqabətqabiliyyətliliyi sahibkarların indiki və gələcək dövrdə milli və dünya bazarlarında qiymətinə və keyfiyyətinə görə xarici və ya milli rəqiblərdən daha cazibədar əmtəələr istehsal etmək qabiliyyətidir. Kiçik biznes işgüzar mühiti müəyyən edən çoxsaylı illərin və onların kombinasiyalarının fəaliyyətindən xüsusilə asılıdır və nəticə etibarilə, iri və orta ölçülü bizneslə müqayisədə daha zəifdir. Müasir inkişaf mərhələsində Azərbaycanda kiçik biznesin rəqabətqabiliyyətliliyinin əsas problemləri arasında aşağıdakıları fərqləndirmək lazımdır.

1. Verilmiş anlayışın çoxmənəlilikinin nəticəsi olaraq, kiçik müəssisələrin rəqabətqabiliyyətliliyi səviyyəsinin müəyyən edilməsinin çətinliyi. Çoxmənəlilik aşağıdakılarla müəyyən olunur:

- rəqabətqabiliyyətliliyinin dəyişməsinə təsir göstərən proseslərin dinamikliyi və nisbi sürətliliyi;

- rəqabətqabiliyyətliliyi yalnız iqtisadi obyektin rəqib-analoqla müqayisə edilməsi yolu ilə müəyyən oluna bilər;
- rəqabətqabiliyyətliliyi anlayışı iqtisadi fəaliyyətin müxtəlif subyektlərinə münasibətdə tətbiq oluna bilər;
- əmtəənin rəqabətqabiliyyətliliyi bir çox amillərin fəaliyyətinin nəticəsini əks etdirən göstəricilər kompleksidir;
- rəqabətqabiliyyətliliyi və keyfiyyət, rəqabətqabiliyyətliliyi və texniki (və ya texniki-iqtisadi) səviyyə anlayışları arasında sıx qarşılıqlı əlaqə;
- müəssisənin rəqabətqabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsi özünəfirmanın istehsal və innovasiya potensialını, müəssisənin maliyyə stabilliyini, əmtəələrin irəlilədilməsi şəbəkələrini, rəqabət mühitinin vəziyyətini və əsas rəqiblərin sayını müəyyən edən göstəricilər qrupunu daxil edir.

2. Azərbaycanda kiçik müəssisələrin sayının nisbətən az olması. Ümumiyyətlə müasir tədqiqatlar milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin əsası kimi müəssisələrin rəqabətqabiliyyətliliyinə xüsusi diqqət verirlər. Öz növbəsində Azərbaycanın kiçik biznesinin rəqabətqabiliyyətliliyi səviyyəsi milli müəssisələrin və ümumiyyətlə, Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətliliyi ilə sıx bağlıdır. Bununla yanaşı, inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə Azərbaycanda kiçik müəssisələrin sayı çox deyildir.

3. Kiçik biznesin ən yeni texnologiyalardan istifadə edilməsində iştirakı aşağıdır, buna baxmayaraq, inkişaf etmiş ölkələr müəssisələrin rəqabət qabiliyyətliliklərinin artırılması strategiyalarında kiçik biznesin müasir elmi-tədqiqatlar və texnologiyalardan istifadə etməsinin asanlaşdırılmasını əsas tuturlar, çünki o, çox çevikdir və rəqabət mühitinin istənilən dəyişikliyinə tez reaksiya vermək qabiliyyətinə malikdir. Azərbaycanda kiçik müəssisələrin innovasiyasına çəkilən xərclər nisbətən azdır, buna baxmayaraq, bu xərclərin artımı, xüsusilə hasilat sənayesində nəzərə çarpır.

4. Giriş baryerləri. Azərbaycan vətəndaşlarının kiçik sahibkarlıqla zəif məşğul olması bu biznesə giriş zamanı nisbətən yüksək giriş baryerlərinin mövcud olması, kiçik biznesin açılması və həyata keçirilməsi zamanı ortaya çıxan problemlər və

onun inkişaf perspektivlərinin öncədən görülməsi qabiliyyətinin olmaması ilə bağlıdır. Bundan başqa, ləğv edilən müəssisələrin əhəmiyyətli faizi rəqabət mübarizəsinin həyata keçirilməsi strategiya və bacarıqlarının olmaması ilə əlaqədardır. Ən geniş yayılmış çətinliklər arasında aşağıdakıları fərqləndirmək lazımdır.

- Start kapitalının olmaması.
- İri müəssisələr tərəfindən yüksək rəqabət.
- Yeni müəssisənin qeydiyyatının çətinliyi.
- Kiçik müəssisənin və ya fərdi sahibkarlığın mühasibat hesabdarlığı ilə bağlı problemlər.

5. Kiçik müəssisələrin maliyyə problemləri. Bu sahədəki əsas problemlərdən biri borc alınmış maliyyə resurslarının bahalılığıdır ki, bu da tarixi olaraq formalaşmış yüksək kreditləşdirmə dərəcəsi ilə müəyyən olunur. Kreditlər üzrə faizlərin azalması tendensiyasının (2005-ci ildə 15%-dən 2008-ci ildə 12%-ə qədər) nəzərə çarpmasına baxmayaraq, resurslar yenə də bahalı olaraq qalmaqdadırlar və kiçik müəssisələrin kütləvi inkişafına nəinki yol verir, əksinə buna mane olurlar.

6. Kiçik biznesin rəqabətqabiliyyətliliyinin əsas şərti kimi Azərbaycan biznesinin rəqabətqabiliyyətliliyi səviyyəsi. Ancaq kiçik müəssisənin hansı sferasında işləməsindən asılı olmayaraq, işgüzar mühitin inkişaf səviyyəsi və vəziyyəti belə müəssisələrin çiçəklənməsi üçün mühüm və zəruri şərtlərdən biri kimi çıxış edir. Məhz buna görə də iri beynəlxalq təşkilatların milli biznesin rəqabətqabiliyyətliliyinə həsr olunmuş ciddi tədqiqatlarında həm milli firmaların rəqabət üstünlüklərinə, həm də ölkədə bu firmaların inkişafını təmin edən işgüzar mühitin qiymətləndirilməsinə bərabər diqqət ayrılır.